

תשובה בענין תרומת איברים להשתלות וכרטיסי תורם

שאלה: מאת האגודה לקידום השתלות בישראל על שם אהוד בן-דרור ("אדי"): האם מותר על פי ההלכה לתרום איברים מן המת לצורך השתלה? ואם מותר הדבר, האם יש בכך מצוה? האם ראוי לכל אזרח ישראלי לשאת בארנקו כרטיס תורם רשמי של "אדי"?

תשובה: 1. תרומת אברים לאחר המוות² היא בגדר פיקוח נפש ויש לעודדה בתנאי שנקבע מעל ומעבר לכל ספק שהתורם אכן מת מבחינה הלכתית. רצוי ומומלץ לשאת כרטיס תורם של "אדי" כי דבר זה מונע אי-בהירות משפטית והלכתית לאחר המוות.

ועתה נפרש את הפסק הנ"ל בקיצור נמרץ דבר דבור על אופניו:

(א) פיקוח נפש דוחה את רוב האיסורים שבתורה

כידוע, פיקוח נפש דוחה שבת (יומא פ"ה ע"א-ע"ב ומקבילות), כשרות (משנה יומא ח' ד' = דף פ"ג ע"א), יום הכיפורים (שם, ח' ה' = דף פ"ב ע"א) וכל המצוות שבתורה חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים (כתובות י"ט ע"א וסנהדרין ע"ד ע"א). האמורא שמואל למד את עקרון זה מהפסוק: "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (ויקרא י"ח: ה') - ולא שימות בהם" (יומא פ"ה ע"ב).

כשהתחילו לבצע השתלות לב בשנות הששים, כל המושתלים מתו תוך פרק זמן קצר (שטינברג, טורים 192-194), ולכן התנגדו הפוסקים להשתלות בטענה שאין כאן פיקוח נפש אלא הריגת המושתל (רוזנר עמ' 265 ושטינברג הערה 91). אולם בשנת 1980 הוכנסה לשימוש התרופה ציקלוספרין (Cyclosporin A) המונעת את דחיית השתל. מאז חל מפנה דרמטי בשעורי ההצלחה של השתלות אלה. והרי שעורי ההיוותרות בחיים שנה לאחר ההשתלה (על פי שטינברג טורים 198-204):

כבד (בארה"ב): % 83-68

כליה: % 88

לב: % 80

כתוצאה ממפנה זה, השתלת רוב האברים (על קרנית ראה להלן) היא בלי ספק בגדר פיקוח נפש ואפילו אם תאמר שיש חשש מאיסורים שונים (ראה להלן), יש לסמוך על הכלל שפיקוח נפש דוחה רוב האיסורים שבתורה.

ב) השתלה אינה נחשבת לניווול המת

יש פוסקים המתנגדים להשתלות בטענה שיש בהן ניוול המת, מעשה הנאסר על ידי התלמוד (בבא בתרא קנ"ד ע"א; חולין י"א ע"ב; וערכין ז' ע"א - ראה שטינברג הערה 74 לאוסרים). אולם הרב אונטרמן כבר הוכיח שאם התורם הסכים להשתלה בחייו אין בכך ניוול המת כי בעיניו אין זה בגדר ניוול (שטינברג, הערה 75). יתר על כן, לדעת הרב בן ציון חי עוזיאל, הרב עובדיה יוסף והרב חיים דוד הלוי אם הניתוח נעשה ל"צורך גדול", כגון השתלות, אין איסור ניוול המת כלל וכלל (שטינברג, הערה 76). לבסוף, רוב הפוסקים סבורים שאם מצבו של הנזקק לאיבר הוא בגדר פיקוח נפש, נדחה החשש של ניוול המת לצורך הצלתו (שטינברג, הערה 77).

ג) השתלה אינה נחשבת כהנאה מן המת

לפי התלמוד, גופת המת אסורה בהנאה (עבודה זרה כ"ט ע"ב; רמב"ם הל' אבל י"ד: כ"א; ושלחן ערוך יורה דעה שמ"ט: א"ב) ויש רק מחלוקת אצל הפוסקים אם האיסור דאורייתא או דרבנן (פרידמן עמ' 138). לכאורה, איפוא, אסור להנות מן האיבר המושתל. ברם, כמה תשובות בדבר. ראשית כל, הרב טוביה פרידמן הדגיש שיש כלל של רבי יוחנן: "בכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים" (פסחים כ"ה ע"א). רש"י פירש "בכל מתרפאין - אפילו באיסורי הנאה", וכן נפסק להלכה (רמב"ם הל' יסודי התורה ה': ו' ושלחן ערוך יורה דעה קנ"ה: ג'). יתר על כן, הרב אונטרמן חידש בקשר

להשתלת קרנית כי אין כאן הנאה מן המת כלל וכלל, כי לאחר ההשתלה חוזר אותו איבר וקם לתחיה ומדובר איפוא בהנאה מן החי (שטינברג, הערה 72). ולכן, אין ההשתלה נחשבת כהנאה מן המת.

ד) השתלה אינה נחשבת כהלנת חלק מגופו של המת

נאמר בתורה: "לא תלין נבלתו על העץ, כי קבור תקברנו ביום ההוא" (דברים כ"א:כ"ג). שם מדובר בהרוגי בית דין, אולם חז"ל הקישו ולמדו ש"כל המלין את מתו עובר בלא תעשה" (משנה סנהדרין ו' ה'; רמב"ם הל' סנהדרין ט"ו:ח' והל' אבל ד' ח'; ושלחן ערוך יורה דעה שני"ז:א'). לכאורה, איפוא, אסור להלין את אבריו של המת ולהשתילם במושגל כי עוברים בכך על איסור הלנת המת. אולם שוב יש לדחות ולהשיב כי חיבור האבר לאדם חי מחזיר אותו לחיותו ואין זה בגדר הלנת המת (שטינברג, הערה 73 המצטט את הרב אונטרמן הנ"ל). ולכן השתלה איננה נחשבת כהלנת חלק מגופו של המת.

ראינו עד כה שהשתלות אינן בגדר ניוול המת, הנאה מן המת, או הלנת המת, וממילא כל החששות האלה נדחים מפני המצוה של פיקוח נפש שדוחה את רוב האיסורים שבתורה.

עתה נותר לנו לדון בכמה השתלות ספציפיות שנידונו בהרחבה אצל הפוסקים:

ה) השתלות ספציפיות

1) כליות

אין ספק שאדם הסובל מאי-ספיקת כליות סופנית הוא בגדר חולה שיש בו סכנה ומותר לקחת כליה ממת ולהשתילה בו (שטינברג, הערה 88 ורוזנר, עמ' 262).

2) לב וכבד

מבחינה הלכתית, אלו הן ההשתלות המסובכות ביותר. מצד אחד, לפי התלמוד והפוסקים מותו של אדם נקבע על פי הפסקת נשימתו ופעימת לבו בלבד (לנשימה ראה יומא פ"ה ע"א ורש"י שם; רמב"ם הל' שבת ב' י"ט; ואורח חיים שכ"ט:ד'. לפעימת הלב ראה שו"ת חתם סופר, שו"ת מהרש"ם, שו"ת ציץ אליעזר ועוד המובאים אצל רוזנר, עמ' 247 ואילך).

מצד שני, איברים אלו ניתנים לשימוש לצורך השתלה רק אם הם נלקחים במצב שבו לבו של התורם עדיין פועם. זאת אומרת, לכאורה, שכדי להשתמש בלב ובכבד של תורם, נצטרך להוציאם כשהוא עדיין חי מבחינה הלכתית. כלומר, יש כאן חשש לרצח! כדי לפתור את הבעיה, היו פוסקים שהציעו בשנות השבעים שנגדיר את המוות הגדרה חדשה - "מוות מוחי" - על פי מדידת ה-EEG (עת ללדת עמ' 23, הערה 17). כלומר, תורם שמוחו חדל לפעול לחלוטין ובאופן בלתי-הפיך ולבו המשיך לפעום יוגדר כמת, ומותר יהיה להוציא את לבו וכבדו. ברם, רוב הפוסקים התנגדו להגדרה חדשה זאת (ראה שטינברג, הערה 91 ועת ללדת עמ' 23, הערה 18), כי היא איננה תואמת את ההגדרות הנ"ל המקובלות מדורי דורות.

אולם בשנת תשמ"ו חל מפנה וזאת כתוצאה משני גורמים. ראשית כל, כאמור, עם פיתוח הציקלוספרין, השתלת הלב הפכה לפיקוח נפש כמעט ודאי כי היה סיכוי גבוה מאד להציל את המושתל. שנית, חל שיפור ניכר בטכנולוגיה הרפואית שיכלה למדוד לא רק "מותו של המוח" אלא "מותו של גזע המוח", שהוא הדבר השולט בסופו של דבר על מערכת הנשימה. כתוצאה מכך, כמה פוסקים חשובים כגון הרב משה פיינשטיין, לפי עדות בני משפחתו, הרבנות הראשית, הרב שאול ישראלי והרב יהודה גרשוני,³ שינו את דעתם והתירו השתלות לב. הרבנות הראשית קבעה אז את התנאים דלהלן:

- א. ידיעה ברורה של סיבת הפגיעה.
- ב. הפסקה מוחלטת של הנשימה הטבעית.
- ג. הוכחות קליניות שגזע המוח אכן הרוס.
- ד. הוכחות אובייקטיביות על הרס גזע המוח באמצעות בדיקות מדעיות כגון

. Brain Stem Auditory Evoked Responses (=BAER)

ה. הוכחות שהפסקת הנשימה המוחלטת ואי-פעילות גזע המוח נשארים בעינם למשך שתיים עשרה שעות לפחות, תוך כדי טיפול מלא ומקובל.

ואמנם, מאוגוסט 1987 ועד היום בוצעו השתלות לב רבות בבית חולים הדסה עין כרם על סמך אותם קריטריונים. מאידך, הרבנות הראשית טרם התירה השתלות כבד (שטינברג, הערה 12). אולם לאור העובדה ששעורי ההיותרות בחיים דומים, אין שום סיבה לחלק ביניהם ומותר להשתיל גם לב וגם כבד על פי התנאים דלעיל.

(3 עור

יש הסכמה רחבה היום אצל הפוסקים שמותר לקחת עור של מת כדי לכסות פצעיו של חי לצורך הצלתו וכן לשמור את העור ב"בנק עור" לצורך טיפול בחולים עתידיים (שטינברג, הערות 99-100).

(4 קרנית

יש מחלוקת בין הפוסקים אם עוורון הוא בגדר פיקוח נפש (שטינברג, הערות 102-110; רוזנר, עמ' 259-262). הרב אונטרמן הדגיש שהעוור בשתי עיניו עלול ליפול בגרם מדרגות או להידרס ולכן מדובר בפיקוח נפש ממש שדוחה איסורים אפשריים כגון ניוול המת, הנאה מן המת והלנת המת שהוזכרו לעיל. וכן פסק הרב טוביה פרידמן בתשובתו בטוב טעם ודעת. ומה לגבי העוור בעין אחת בלבד? הרב יחיאל יעקב ויינברג סבר שאין בכך פיקוח נפש ואסר (שטינברג, הערה 107), אולם הרב אונטרמן התיר גם את זה (שם, הערה 108 - עיין שם). אנו מסכימים עם דעתם של הרב אונטרמן והרב פרידמן ולכן מותר לקחת קרנית מן המת לצורך השתלה וכן לשמור את הקרנית ב"בנק עיניים" לצורך טיפול בחולים עתידיים.

(ו חולה "לפנינו"

חלק מהפוסקים הדנים בהשתלות הדגישו שהדבר מותר אך ורק עם "החולה לפנינו" או בקרבת מקום. הם הסתמכו על תשובתו המפורסמת של הרב יחזקאל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, יורה דעה, סימן ר"י) שהתיר ניתוחי מתים במאה הי"ח אך ורק אם יש "חולה לפנינו" עם אותה מחלה שיפיק תועלת מיידית וישירה מהניתוח. אולם הרבה פוסקים כבר הדגישו ש"נשתנו הטבעים". היום יש אפשרות להטיס איברים ממקום למקום ולשמר עור וקרניות בבנקים מיוחדים וכן יש אלפי חולים ברחבי העולם הממתינים לאיברים בכל עת וכל שעה. ולכן יש מצב מתמיד של "חולה לפנינו" (רוזנר עמ' 261) ומותר לקחת אבר או עור להשתלה בלי להוכיח שיש "חולה לפנינו" ממש.

ז) כרטיסי תורם

הרב עמנואל יעקובוביץ, מומחה לרבים לענייני הלכה ורפואה, פסק לאחרונה שמותר לשאת כרטיס תורם שבו נכתב כי נושא הכרטיס הסכים מחייו לתרום אברים לצורך השתלה בלבד,⁴ לפי התנאים דלהלן:

א. שלא יוציאו ממנו איברים קודם שמותו נקבע על פי ההלכה

ב. שהנתיחה תוגבל למינימום הדרוש ורק עבור איברים הדרושים להצלת חיים

ג. שכל חלקי המת שנותרו יובאו לקבורה (שטינברג, הערה 86)

ניתן להוסיף שלא רק מותר לשאת כרטיס כזה אלא רצוי לעשות כך, וזאת מכמה סיבות: הדבר מונע בעיות משפטיות והלכתיות לאחר המוות. יתר על כן, יש מחסור חמור באיברים להשתלה (שטינברג, טור 237),⁵ וכרטיסי תורם הם הדרך היעילה ביותר להבטיח תורמים פוטנציאליים. לבסוף, בגלל המחסור החמור באיברים בארץ, נאלצים ישראלים רבים לנסוע לבתי חולים בחו"ל. צעד זה עולה הון תועפות ולעתים נענים הישראלים בשלילה, בטענה שיש חוסר הדדיות בין האיברים הנתרמים במדינת ישראל ואותה מדינה.⁶

ח) אין כאן היתר כי אם מצוה

לאור כל האמור לעיל, לא זו בלבד שמותר ליהודי לצוות את איבריו להשתלה לאחר מותו אלא מצוה עליו לעשות כן כדי להציל נפש אחת או נפשות רבות, וכידוע "כל המקיים נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא" (משנה סנהדרין ד' ו').⁷

הרב דוד גולינקין
ירושלים עיר הקודש
י"ט במרחשוון תשנ"ג
בהסכמת
כל חברי הועד

הערות

1. עשרות מאמרים ותשובות כבר נכתבו על נושא זה ולכן לא באנו כאן לחדש אלא לסכם. לנוחיות הדיון נפנה בעיקר לחמישה ספרים הרשומים להלן ברשימת הספרות ומהם ניתן להגיע אל ספרות נוספת.
2. להשתלות מתורמים חיים ראה רוזנר, עמ' 262-264, ושטינברג, טורים 213-219.
3. ראה שטינברג, הערה 92, ועת ללדת, עמ' 23, הערה 20. לתשובה חדשה של הרב פיינשטיין יחד עם דברי פרשנות ופולמוס ראה אסיא, עמ' 137-148.
4. לגבי תרומת גופות לבתי ספר לרפואה, ראה תשובתה של הרב גילה דרור להלן.
5. וכן מודגש בחוברת "תרומת איברים מעניקה חיים" המופצת על ידי לשכת הדובר של משרד הבריאות.
6. הפרט האחרון נמסר לי על ידי הרב פסח שינדלר.
7. זאת הגירסא המקורית - ראה פרופ' א"א אורבך, תרביץ מ' (תשל"א, עמ' 268-284 = מעולמם של חכמים: קובץ מחקרים, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 561-577. באשר לפסק שלנו, השוה שטינברג, הערה 80 לדעה דומה אבל מוגבלת יותר.

ספרות נבחרת

אסיא - ספר אסיא, כרך שביעי, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 121-238

עת ללדת - עת ללדת ועת למות, מאת הרב יצחק קליין, תורגם לעברית ונערך בידי הרב דוד גולינקין, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 22-24.

פרידמן - Rabbi Theodore Friedman, "A Responsum Regarding Cornea Transplants", *Proceedings of the Rabbinical Assembly*, Vol. 17 (1953), pp. 41-44 = David Golinkin, ed., *Be'er Tuvia: from the Writings of Rabbi Theodore Friedman*, Jerusalem, 1991, pp. 137-140. (אני מציין לעמודים בנוסח השני).

רוזנר - Fred Rosner, *Modern Medicine and Jewish Ethics*, Hoboken, New Jersey, 1986, pp. 241-275.

שטינברג - אברהם שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ב', ירושלים, תשנ"א, טורים 191-244.